

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Факультет економіки і підприємництва
Кафедра підприємництва та бізнес-технологій**

Допущено до захисту
« ____ » _____ 2025 р.

Зав. кафедри, д. е. н., професор
_____ Соколюк С.Ю.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Виконала – студентка
2 курсу, групи 21м-3-пт групи
освітньої програми
«Аграрне підприємництво та агротрейдинг»
спеціальності 076
«Підприємництво та торгівля»
Чернега Анна Юріївна

Науковий керівник – доцент
Бленда Наталія Олександрівна

Умань – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва
Кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Освітня програма «Аграрне підприємництво та агротрейдинг»
Спеціальність 076 «Підприємництво та торгівля»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

Соколюк С.Ю.

(підпис)

(ініціали, прізвище)

« _____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студентці _____ Чернезі Анні Юріївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та напрями їх вирішення»

керівник роботи Бленда Наталія Олександрівна, доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “ ____ ” _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи: статистичні дані Державного комітету статистики України, Закон України, Постанови Кабінету міністрів України, електронні журнали, фахові наукові статті провідних фахівців, наукові видання, матеріали конференцій, фахові літературні джерела.

4. Перелік питань, які потрібно розробити

1. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.
2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.
3. НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.

5. Перелік графічного матеріалу

8 таблиць, 14 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	23.09.2024	
2.	Одержання індивідуального завдання	24.09.2024	
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи	26.09.2024	
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи	30.09.2024 25.10.2024 2024–2025 рр.	
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи	15.02.2025	
6.	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків	02.03.2025 25.09.2025 25.10.2025 15.11.2025	
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника	29.11.2025	
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті	02.12.2025	
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат	06.12.2025	
10.	Одержання відгуку наукового керівника	08.12.2025	
11.	Попередній захист роботи на кафедрі	10.12.2025	
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри	10.12.2025	
13.	Одержання рецензії	10.12.2025	
14.	Захист кваліфікаційної роботи	18.12.2025	

Студентка

(підпис)

Чернега А.Ю.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Бленда Н.О.

(прізвище та ініціали)

Реферат
на кваліфікаційну роботу
магістра факультету економіки і підприємництва
Уманського національного університету
Чернеги Анни Юрїївни

«Проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та напрями їх вирішення»

Малий та середній бізнес є одним із найважливіших складових ринкової економіки країни, оскільки він сприяє інтенсивному розвитку держави, визначає рівень і темпи економічного зростання, рівень валового національного продукту. Тому тема, що стосується проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та пошуку напрямів їх вирішення є актуальною.

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів, для її написання були використані Закони України, наукові праці вчених, статистичні дані Державного комітету статистики України, Постанови Кабінету міністрів України, статті провідних фахівців, наукові видання, матеріали міжнародних конференцій.

Загальний обсяг роботи складає 59 сторінок. Робота містить 8 таблиць та 14 рисунків. Список використаних джерел налічує 58 найменування.

Об'єктом кваліфікаційної роботи магістра є процес дослідження проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Предметом дослідження є проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Мета роботи полягає у дослідженні проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та пошуку напрямів їх вирішення.

У першому розділі досліджено проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

У другому розділі проведено аналіз тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

У третьому розділі запропоновано напрями вирішення проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Резюме: У кваліфікаційній роботі досліджено проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні, проведено тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та запропоновано напрями вирішення проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Ключові терміни: бізнес, малий та середній бізнес, підприємницька діяльність, проблеми розвитку, напрями вирішення проблем бізнесу, розвиток бізнесу, державна підтримка, підтримка бізнесу.

Summary: The qualification work investigates the problems of small and medium-sized business development in Ukraine, analyzes the trends of small and medium-sized business development in Ukraine, and proposes directions for solving the problems of small and medium-sized business development in Ukraine.

Key terms: business, small and medium-sized business, entrepreneurial activity, development problems, directions for solving business problems, business development, state support, business support.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	10
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	22
2.1. Аналіз показників функціонування малого і середнього бізнесу в Україні	22
2.2. Тенденції розвитку малого і середнього бізнесу в Україні	36
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	41
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми. Світова практика доводить, що розвиток суспільства неможливий без вільної ринкової економіки та активної підприємницької діяльності. Створення малих і середніх ринкових структур у різних сферах та галузях національної економіки узгоджується з глобальними тенденціями, адже майже в усіх країнах світу саме у секторі малого й середнього бізнесу працює значна кількість підприємств різного спрямування. У сучасних умовах ринкової економіки підприємницькі структури виступають ключовим чинником її динамічного розвитку. Саме підприємництво є важливим рушієм, який здатний адаптуватися до зростаючої невизначеності зовнішнього середовища та водночас протистояти високому рівню ризику. Малий та середній бізнес допомагає вирішити ряд проблем, а саме зайнятості та безробіття, ефективного розвитку конкурентного середовища, підвищення рівня життя людей, зростання добробуту населення, освоєння нових можливостей виробництва, ринків та збуту продукції.

Малий та середній бізнес є одним із найважливіших складових ринкової економіки країни, оскільки він сприяє інтенсивному розвитку держави, визначає рівень і темпи економічного зростання, рівень валового національного продукту. Тому актуальним є питання постійного моніторингу діяльності бізнесу, аналізу його основних індикаторів, дослідження рівня його ефективності, загальних тенденцій розвитку, виявлення проблем та напрямів їх вирішення для подальшого ефективного розвитку.

Малий та середній бізнес відіграє значну роль у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. У всіх розвинених країнах світу основне місце в системі господарських відносин посідають саме малі бізнесові структури, оскільки саме вони стимулюють здійснення структурної перебудови економіки, сприяють насиченню ринку різноманітними товарами і послугами, а також формуванню середнього класу. Економічний та соціальний розвиток кожної країни перебуває в залежності від ефективного

розвитку малого бізнесу, а також від створення оптимальних сприятливих умов його майбутнього розвитку. Підсумовуючи все, ми можемо стверджувати, що підтримка малого та середнього бізнесу має стати одним із пріоритетних завдань нашого уряду, оскільки саме дана підтримка для розвитку бізнесу забезпечить перехід економіки на новий якісно новий рівень.

Процес підприємництва та діяльність підприємницьких структур завжди привертали значну увагу науковців, зокрема вивченню цих аспектів присвячували свої роботи: Бавико О.Є., Бавико О.О. [7], Варналій З.С. [10], Васильців Т.Г. [12], Власенко І. В. [13], Геєць В.М. [15], Дернова І. [20], Дмитренко Н. В. [21], Довгальова О.В. [22], Кондратюк Т. [28], Красота О. В. [29], Ливч Д. [31], Половен О.В. [40], Полятикіна Л. І. [41], Шоля Р. [58] та інші.

Так, О. Бавико та Т. Васильців аналізують загальні тенденції розвитку підприємництва в Україні та особливості його державного регулювання [7; 12]. У свою чергу, Р. Шоля [58] досліджує динаміку та структуру розвитку підприємницької сфери в Україні й робить висновок про необхідність постійного оновлення підходів до її розвитку відповідно до сучасних вимог, зокрема через вивчення актуального стану, проблем і потреб та впровадження заходів, спрямованих на формування сприятливого середовища для діяльності підприємств.

З. Варналій [9; 10] у своїх працях аналізує процес становлення малого підприємництва в Україні. Водночас на вагомому значенні малого та середнього бізнесу для сучасного етапу економічного розвитку акцентують увагу Н. Ситник і С. Козак [48]. На їхню думку, саме підтримка й розвиток цього сектору мають стати одним із пріоритетів економічної політики держави.

Проблеми функціонування малого й середнього бізнесу в умовах пандемії COVID-19 розглядають І. Дернова та Т. Боровик [20], тоді як Д. Ливч [31] досліджує особливості розвитку підприємництва в Україні в умовах

воєнного стану, коли бойові дії призводять до знищення матеріальних активів підприємств.

Попри значний обсяг наукових праць у сфері підприємництва загалом і малого та середнього бізнесу зокрема, з плином часу постають нові виклики, пов'язані зі зміною ринкових умов, трансформаціями економічного й політичного середовища та зростанням рівня невизначеності. Це потребує постійного пошуку рішень. Для об'єктивного розуміння ситуації та визначення актуальних проблем необхідне систематичне дослідження сучасних тенденцій розвитку підприємницьких структур.

Об'єктом кваліфікаційної роботи магістра є процес дослідження проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Предметом дослідження є проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Мета роботи полягає у дослідженні проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та пошуку напрямів їх вирішення.

Для досягнення мети було вирішено такі завдання:

- дослідити проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні;
- провести дослідження тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу в Україні;
- провести аналіз показників функціонування малого і середнього бізнесу в Україні;
- проаналізувати тенденції розвитку малого і середнього бізнесу в Україні;
- запропонувати напрями вирішення проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою даного дослідження складають різноманітні методи, а саме: методи аналізу, дедукції та індукції, узагальнення, системно-структурного підходу до дослідження тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу.

Інформаційною базою дослідження є Закони України, наукові праці вчених, статистичні дані Державного комітету статистики України, Постанови Кабінету міністрів України, електронні журнали, статті провідних фахівців, наукові видання, матеріали міжнародних конференцій.

Цінність результатів даного дослідження полягає у дослідженні тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу та використанні запропонованих напрямів покращення розвитку малого і середнього бізнесу

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Питаннями ефективного функціонування і розвитку малого і середнього бізнесу займаються багато вчених як вітчизняних, так і зарубіжних. Що лише підтверджує важливість та актуальність проведення подальших досліджень у напрямку розвитку та покращення функціонування підприємств малого і середнього бізнесу.

Сучасний бізнес як малий, так і середній потребує державної підтримки і не лише від державних органів влади, а й від громадських організацій самих бізнесменів. Саме з цією метою є доцільно визначити єдину державну і недержавну політику розвитку малого бізнесу, при цьому спираючись на досвід розвинених країн світу.

Розвиток малого бізнесу є одним із ключових завдань державної регіональної політики України. Цей сектор виступає важливим чинником економічного зростання як на національному, так і на регіональному рівнях. В умовах сучасних трансформацій національної економіки особливого значення набуває формування ефективної державної та місцевої регуляторної політики, спрямованої на забезпечення стабільного функціонування малого бізнесу. На нашу думку, перш ніж вирішувати питання нормалізації, вдосконалення та регулювання діяльності малих підприємств в Україні, необхідно визначити основні складові процесу їх створення, насамперед виробничого спрямування, та окреслити ті елементи, зміни в яких здатні стати базою для активізації інвестиційних процесів у державі. Усе це має бути спрямоване на подальший розвиток та зміцнення економіки України [24].

Підприємці беруть на себе відповідальність і ризики господарської діяльності, створюючи матеріальні й нематеріальні блага, що формують основу добробуту країни та забезпечують значну частину податкових надходжень до бюджетів різних рівнів [22].

Водночас більшість досліджень у цій сфері зосереджена переважно на рівні окремих підприємств або окремих видів продукції. Питання розвитку малого бізнесу на галузевому рівні залишаються недостатньо висвітленими та потребують подальшого наукового опрацювання [13; 26; 29; 37].

Основні критерії, за якими класифікується малий та середній бізнес в Україні, наведено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Основні критерії малого та середнього бізнесу в Україні

Зазначимо, що відособленість від інших підприємств визначає самостійність та самоокупність малих підприємств.

Малі підприємства вирізняються здатністю до саморегулювання, відтворення власного потенціалу та автономного функціонування в межах обраної ринкової ніші.

Світовий досвід господарювання свідчить, що однією з базових характеристик ринкової економіки є співіснування та взаємодія підприємств різних масштабів — великих, середніх і малих, при цьому важливим чинником є оптимальне співвідношення між ними. Серед цих структур найбільш

динамічним елементом національного господарства виступає саме малий бізнес [37].

Аналіз розвитку малого та середнього бізнесу в Україні останніх років дає змогу виокремити кілька ключових тенденцій:

- ✓ зростання ролі суб'єктів малого та середнього підприємництва у формуванні національної економіки;
- ✓ забезпечення ними більшої частини робочих місць на ринку праці;
- ✓ активне збільшення кількості підприємств, що працюють у сфері інформаційних технологій та телекомунікацій.

Отже, можна погодитися з науковцями, які досліджували цю проблематику, та підкреслити, що розвиток малого й середнього підприємництва на сучасному етапі повинен стати одним із основних пріоритетів економічної політики держави [13; 16; 21; 22; 24; 31].

Беручи до уваги визначені тенденції, варто зазначити, що малий і середній бізнес є основою економічної системи, на частку якої припадає понад половина ВВП, значні обсяги бюджетних надходжень та переважна кількість робочих місць. Оскільки суб'єкти МСП вже пройшли випробування, пов'язані з пандемією, доцільним є аналіз нових викликів і проблем, з якими вони стикаються у період воєнного стану в Україні, зокрема у сфері діяльності малого (в тому числі мікро-) та середнього бізнесу.

Спираючись на дані робочої групи «Відновлення та розвиток економіки» [31], варто зазначити, що за результатами опитування "Advanter Group" станом на червень 2022 року майже половина підприємств була повністю зупинена (18,7%) або майже припинила свою діяльність (28,1%). Експертні оцінки свідчать, що сукупні прямі втрати МСП сягнули близько 83 млрд доларів США. Унаслідок цього бізнес-активність суб'єктів малого та середнього підприємництва зменшилася, а експортна діяльність зазнала значних обмежень через блокування портів, оскільки наявні логістичні маршрути забезпечували лише приблизно 20% експорту. Близько 25% населення (понад 10 млн осіб), серед яких 7,5 млн виїхали за кордон, були

змушені залишити свої домівки. Понад 3 млн українців втратили роботу, тоді як 53% населення, за даними ООН, перебували під загрозою її втрати. За попередніми оцінками, рівень безробіття перевищив 30%. Крім того, у різних секторах економіки спостерігалось зниження заробітної плати від 9% до 58% (за оцінками експертів), а також накопичення заборгованості із виплат заробітної плати, що перевищила 3 млрд грн. Видатки державного бюджету зросли майже удвічі через збільшення витрат на оборону, підтримку бізнесу та гуманітарні програми [56].

Отже, можна виокремити основні проблеми розвитку малого і середнього бізнесу у період війни в Україні (рис. 1.2).

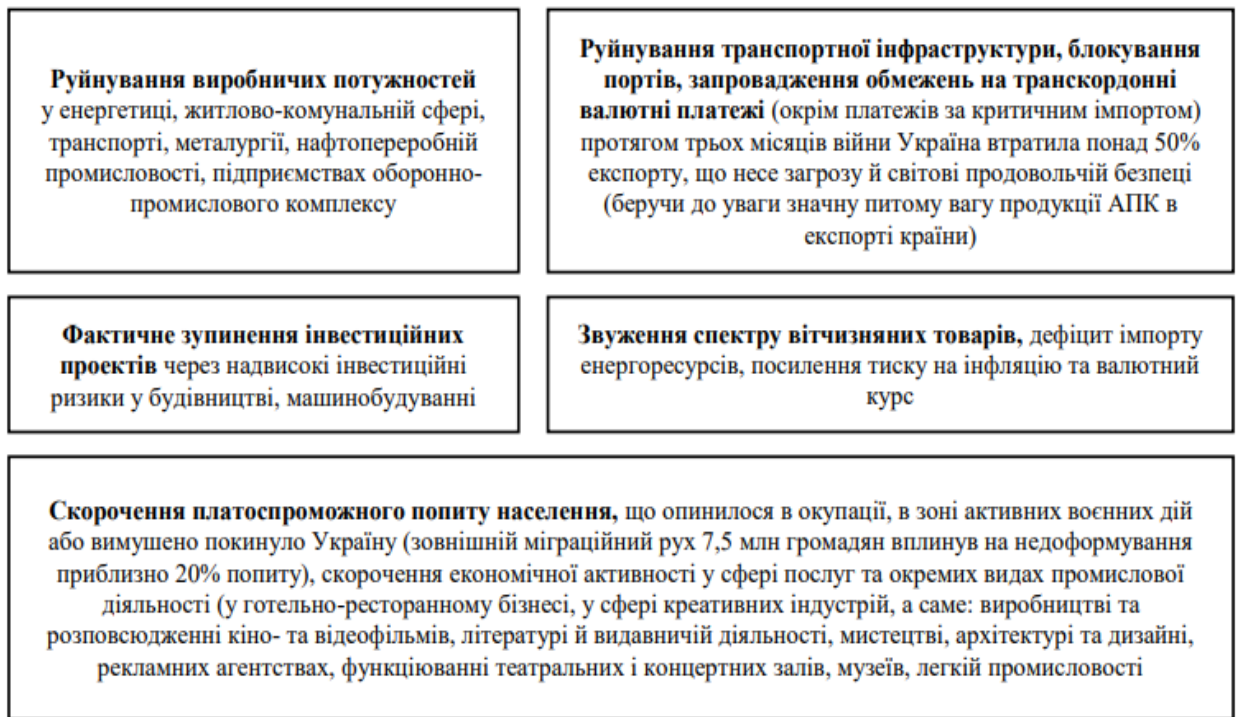

Рис. 1.2. Основні проблеми розвитку малого і середнього бізнесу внаслідок повномасштабної війни в Україні

Джерело: складено автором за матеріалами [56]

Зазначимо, що суб'єкти малого та середнього бізнесу мають змогу до релокації до безпечніших регіонів нашої країни, при цьому, все ж таки, вони все одно потребують фінансової підтримки, оскільки пільгові програми Уряду

на даний час все одно не покривають їх потребу у фінансуванні у необхідних обсягах.

Слід підкреслити й проблему створення моделей пріоритетності, яка має глобальний характер. У процесі роботи як розробників програм, так і користувачів інформаційних матеріалів у світі постійно виникають питання уніфікації, стандартизації та перерозподілу.

Важливою умовою розвитку підприємницької діяльності в Україні є формування розвиненої інфраструктури підтримки малого та середнього бізнесу, адже її ефективне функціонування сприяє підвищенню інвестиційної привабливості регіонів, залученню як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій, а також впровадженню сучасних технологій [55].

В умовах науково-технічного прогресу малі підприємства виконують подвійну функцію: з одного боку, вони виступають своєрідними експериментальними майданчиками для великих компаній, а з іншого — забезпечують обслуговування нових товарів, створених великими виробничими структурами [53].

Світовий досвід свідчить, що ключовою рисою ринкової економіки є співіснування й взаємодія підприємств різних масштабів — великих, середніх і малих, при цьому важливим є їх оптимальне співвідношення. Найбільш динамічним та гнучким елементом національного господарства виступає мале підприємництво, що постійно розвивається й адаптується до змін [40].

Варто зауважити, що однією з основних передумов становлення та подальшого розвитку малого й середнього бізнесу є наявність розвиненої фінансової інфраструктури цього сектору економіки. Саме процес її формування не лише стимулює появу нових суб'єктів підприємництва, але й значною мірою забезпечує їхню ефективну діяльність [37]. Для визначення чинників, які вплинули на структурні зміни у секторі малого бізнесу за видами економічної діяльності протягом досліджуваного періоду, доцільно здійснити оцінку та зіставлення загальних тенденцій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Така структура підприємств за розмірами демонструє

високу оперативність, раціональність системи управління суб'єктом малого підприємництва, а також здатність мікробізнесу до швидкої адаптації (тобто «гнучкість») через диверсифікацію діяльності в умовах криз. Варто відзначити, що в більшості секторів української економіки не спостерігається значних стрибків у частці малих підприємств. Натомість, фіксується тенденція до уповільнення темпів зростання як самого малого бізнесу, так і його масштабів.

Аналізуючи регіональні особливості функціонування та розвитку малих підприємств, важливо підкреслити їхню унікальність. Досвід і позитивні результати розвитку малого бізнесу в країнах, які вже пройшли етап реформування економічних систем, підтверджують: це є ключовим інструментом для усунення дисбалансів на товарних ринках, створення нових робочих місць і зменшення рівня безробіття, активізації інновацій, стимулювання конкуренції та швидкого насичення ринку необхідними товарами та послугами [30].

Сучасний стан виробничої сфери дозволяє стверджувати, що подальший багатовекторний розвиток виробництва малого бізнесу є єдиним шляхом його стійкого майбутнього. Динаміка економічних та політичних змін в українському суспільстві вимагає своєчасної та ефективної реакції. Основні зусилля слід зосередити на мінімізації негативного впливу тіньової економіки та максимальному використанні переваг від поглиблення економічної інтеграції [33].

Виробнича діяльність – це складний і багатогранний процес, головною метою якого є випуск продукції. Обсяг виробництва безпосередньо залежить від забезпеченості виробників необхідною технікою та обладнанням. Через брак власних коштів для оновлення основних фондів, обмежену доступність банківського кредитування та інші перешкоди, малі підприємства змушені шукати нетрадиційні механізми для відновлення свого виробничого потенціалу. Важливо зауважити, що суттєвим елементом впливу малого підприємництва на регіональний розвиток є забезпечення рівномірного

розміщення підприємницьких структур, що необхідно для задоволення платоспроможного попиту населення [46].

У процесі реалізації регіональних та місцевих програм підтримки малого бізнесу необхідно приділяти значну увагу інформаційному забезпеченню суб'єктів підприємництва актуальними та своєчасними даними. Однією з головних перешкод у діяльності та розвитку малого бізнесу є проблема пошуку та залучення фінансових ресурсів, необхідних для ведення господарської діяльності. Варто зазначити, що фінансова інфраструктура підтримки малого бізнесу включає: банківські та інші фінансові установи, гарантійні фонди, кредитні та венчурні об'єднання, страхові компанії, а також міжнародні фонди та програми [37].

Незважаючи на наявність багатьох фінансових інститутів, які сприяють розвитку МБ, як в Україні, так і на регіональному рівні, досі не сформовано єдиного механізму їхнього регулювання та ефективної законодавчої системи державної підтримки, особливо у сферах фінансово-кредитного, ресурсного та інформаційного забезпечення. Функціонування і зростання малого бізнесу неможливе без зовнішнього впливу, оскільки воно тісно пов'язане з зовнішнім середовищем [41].

На наш погляд, для стимулювання розвитку регіональних ринків інвестицій необхідно створювати регіональні фінансово-промислові групи. Це дозволить сформувати стійку регіональну фінансову архітектуру, здатну до рівноправної взаємодії з аналогічними структурами інших українських регіонів, та забезпечить її конкурентоспроможність на рівні міжнародних фінансово-інвестиційних об'єднань.

Ми вважаємо, що першопричинами невдач і ліквідації малого бізнесу часто є недостатня обізнаність, відсутність знань, управлінська недосвідченість, незбалансований практичний досвід у сферах комерції, фінансів, постачання, підприємництва та менеджменту в рамках індивідуальних підприємств і компаній, а також нездатність налагоджувати й підтримувати ділові контакти та робочі зв'язки.

Підприємницька функція фактично стала основою економіки розвинених країн. Саме завдяки вмілій та ефективній організації роботи людей і ресурсів підприємництво забезпечує сучасний рівень життя у розвинених державах.

Згідно з даними Міністерства економіки України, національна економіка зазнала найбільш різкого падіння ВВП у березні 2022 року, яке сягнуло приблизно 47-50% порівняно з березнем 2021 року. Це, своєю чергою, спричинило загальне падіння за I квартал на 15,1% (за даними Держстату). Проте, вже до середини травня 2022 року українська економіка продовжила функціонувати, незважаючи на повномасштабні бойові дії в країні [39]. В окремих секторах, де відбулося глибоке впровадження цифровізації, перерва в роботі була мінімальною або зовсім була відсутня. До таких сфер належать державна оборона та управління, банківський сектор, інформаційно-комунікаційні технології, харчова промисловість, роздрібна торгівля, освіта та охорона здоров'я. Інші галузі, такі як сільське господарство, будівництво та транспорт, також почали відновлювати активність. Цьому сприяла перша хвиля повернення громадян до своїх домівок, налагодження нових логістичних шляхів та зміна географії бойових дій.

Географічне розташування воєнних дій має критичний вплив на діяльність малих та середніх підприємств (МСП). Наприклад, Д. Ливч [31] пропонує умовний поділ регіонів країни на чотири категорії, ґрунтуючись на географії бойових дій:

- ✓ частково окуповані регіони (зони безпосереднього ведення бойових дій),
- ✓ прифронтові регіони (території, що перебувають під загрозою вторгнення),
- ✓ опорні регіони (регіони, що відіграють вирішальну логістичну роль для оборонних та гуманітарних вантажів),

- ✓ безпечні регіони (умовно безпечні регіони, з мінімальним ризиком вторгнення). Очевидно, що перелік цих регіонів може змінюватися залежно від розвитку воєнної ситуації.

Частка підприємств, які знаходяться під загрозою зникнення, у прифронтових та частково окупованих регіонах є значною:

- для первинного сектору (сільське господарство та видобувна промисловість) вона становить близько 45%;
- для вторинного сектору (промислове виробництво, заводи, фабрики) – 35%.
- для третинного сектору (послуги) – 37%.

Д. Ливч [31] зазначає, що рекордне зниження попиту на цих територіях спричиняє руйнівну шкоду малому та середньому бізнесу.

За інформацією Державної служби статистики України (станом на червень 2022 року), на прифронтові та частково окуповані регіони припадає понад 40% ВВП України. На їхній території зареєстровано понад 45% усіх компаній (без урахування Києва). Вплив воєнних дій на МСП варіюється залежно від галузі, в якій вони працюють [19].

Згідно з даними щомісячних опитувань українських підприємств, на плаву залишаються та/або першочергово відновлюють виробництво лише ті сектори, які забезпечують базові потреби населення, а саме виробники продуктів харчування, одягу чи взуття. Сюди ж входять підприємства, здатні працювати дистанційно (сфера інформації та телекомунікацій). Так, опитування показали, що 34% підприємств харчової промисловості змогли зберегти виробництво майже на довоєнному рівні, а 24% навіть перевищили довоєнні показники обсягів виробництва та продажів. Водночас, майже всі інші галузі так чи інакше постраждали від війни та стикнулися з низкою проблем [37].

Сфера послуг переживає труднощі через скорочення попиту на певні види послуг (готельний та ресторанний бізнес, салони краси, дитячі гуртки тощо). Це пояснюється вимушеною внутрішньою та зовнішньою міграцією

населення та зниженням його купівельної спроможності. Подібними факторами пояснюється також зменшення пропозиції висококваліфікованих фахівців (ІТ-сектор, експерти у фінансових, дизайнерських та консалтингових послугах). Обробна промисловість серйозно постраждала через порушення логістичних ланцюгів постачання комплектуючих, зростання вартості експорту та падіння попиту на кінцеву продукцію (зокрема, довгострокові побутові товари та технічне обладнання).

Аграрний сектор також зазнав збитків внаслідок подорожчання логістики, блокування морських портів та прямих втрат, спричинених війною (замінування полів, пошкодження техніки, окупація територій та незаконне вивезення зерна [56]). Крім того, малі фермерські господарства мають обмежені можливості для залучення банківських кредитів, що посилюється загальною ситуацією обмеженості банківських ресурсів та подорожчанням капіталу.

Отже, підсумовуючи викладене, ми можемо зробити висновки, що основними тенденціями розвитку малого та середнього бізнесу є:

- ✓ підвищення значення суб'єктів малого та середнього бізнесу у стабільності економіки України;
- ✓ надання суб'єктами малого та середнього бізнесу значної кількості робочих місць;
- ✓ зростання чисельності суб'єктів бізнесу, що стосуються сфери інформації та телекомунікацій.

Розвиток малого та середнього бізнесу в економічній системі нашої держави має стати пріоритетним напрямом у реалізації державної економічної політики [48].

Функціонування малого підприємництва встановлює основні засади взаємодії між державою і ринком на мікрорівні. Теоретичні основи ефективної діяльності малого бізнесу в національній економіці графічно представлені на Рис. 1.3.

*Сформовано автором за даними [33]

Рис. 1.3. Наукові засади функціонування малого підприємництва*

Малі підприємства виконують ключові функції, серед яких: забезпечення високого рівня зайнятості громадян, формування конкурентного середовища, надання ринковій економіці необхідної гнучкості, а також розвиток інноваційного та інвестиційного потенціалу. Слід відзначити, що сучасний стан підприємницької діяльності в Україні формується під впливом як позитивних, так і негативних (дестабілізуючих) чинників. Для забезпечення економічного зростання необхідно активно розвивати сектор МСБ, який наразі працює у досить складних та суперечливих умовах.

У сучасній дослідницькій парадигмі вивчення процесу розвитку малого бізнесу домінує кілька основних підходів (Рис. 1.4).

РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз показників функціонування малого і середнього бізнесу в Україні

На мікрорівні саме діяльність малого підприємництва формує основні засади співпраці між державним сектором і ринком. Світовий досвід свідчить про необхідність тісного зв'язку між державними структурами та бізнесом. При цьому державі відводиться роль регулятора економічних процесів, відповідального за формування прозорого конкурентного середовища та надання підтримки у вигляді кредитів і субсидій. Зі свого боку, малі підприємства, частка яких переважає загальний обсяг великих і середніх, зобов'язані дотримуватися "чесної гри" на ринку, сприяти залученню капіталу та інвестицій, а також вдосконалювати свою продукцію, орієнтуючись на міжнародні стандарти [13].

Показники, що характеризують діяльність бізнесу, включають такі метрики, як: кількість суб'єктів господарювання (загальна та на 10 тис. наявного населення), чисельність зайнятих і найманих працівників, а також обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг). Саме ці показники будуть проаналізовані нами надалі.

На даний час в Україні спостерігається чітка тенденція до скорочення кількості суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Таблиця 2.1

Кількість діючих суб'єктів середнього і малого бізнесу
у 2010-2023 роках в Україні [19]

Роки	Усього, одиниць	суб'єкти середнього бізнесу		суб'єкти малого бізнесу	
		одиниць	у % до загального показника	одиниць	у % до загального показника
2010	2183928	21343	1,0	2161999	99,0
2011	1701620	21059	1,3	1679902	98,7
2012	1600127	20551	1,3	1578878	98,7
2013	1722070	19210	1,1	1702201	98,9
2014	1932161	16618	0,9	1915046	99,1
2015	1974318	15510	0,8	1958385	99,2
2016	1865530	15113	0,8	1850034	99,2
2017	1805059	15254	0,9	1789406	99,1
2018	1839593	16476	0,9	1822671	99,1
2019	1941625	18129	0,9	1922978	99,1
2020	1973577	17946	0,9	1955119	99,1
2021	1956248	17811	0,9	1937827	99,1
2022	1732508	15037	0,9	1716977	99,1
2023	1913193	14296	0,8	1898385	99,2
Абсолютне відхилення (+, -)	-270735	-7047	-0,2	-263614	0,2

Кількість діючих суб'єктів середнього і малого бізнесу за аналізований період (табл. 2.1) знизилася на 270735 одиниць. Найбільшими темпами відбулося зменшення діючих суб'єктів бізнесу у 2022 році, але зазначимо, що основною причиною тут було повномасштабне вторгнення. І вже починаючи з 2023 року ми бачимо, що малий та середній бізнес швидко адаптувався до умов воєнного стану та почав нарощувати обсяги.

Зменшення кількості суб'єктів малого і середнього бізнесу спричинили такі макроекономічні фактори як низька купівельна спроможність вітчизняного споживача, недосконала законодавча база, політична криза в країні, інфляція, відсутність повномасштабної державної підтримки, корупція, високі ставки податків, бюрократизація, регулярний тиск контролюючих органів, недоступність реальних кредитних програм, конкуренція тощо. У

нашій країні бізнес-середовище є нестійким, а тому потрібно вміти швидко адаптуватися до змін середовища та вміти приймати обдумані та швидкі рішення.

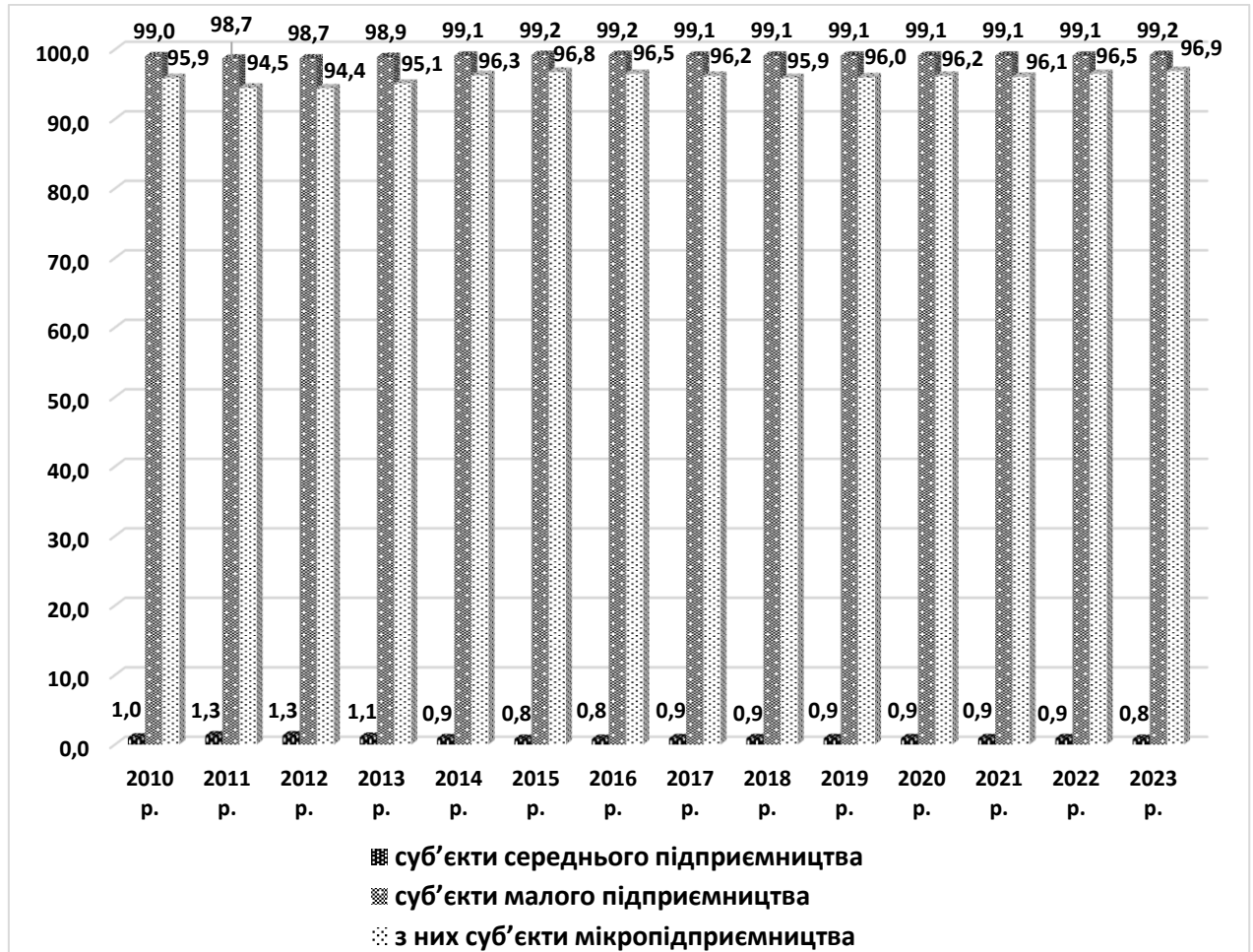

Рис. 2.1 Частка діючих суб'єктів малого і середнього бізнесу у період 2010-2023 років, %

Із наведених даних рисунка ми бачимо, що суб'єкти малого підприємництва мали найбільшу частку у загальній структурі – від 98,7% до 99,2%, а в їх складі переважно суб'єкти мікропідприємництва.

Таблиця 2.2

Таблиця 2.2

Кількість діючих суб'єктів малого бізнесу за видами економічної діяльності у період 2013-2023 років, одиниць [19]

	2013 р.	2017 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	Абсолютне відхилення (+, -)
Сільське, лісове та рибне господарство	68105	74184	71195	68659	51555	61460	-6645
Промисловість	115211	118837	121108	116570	97985	109917	-5294
Будівництво	51755	49465	55985	55674	44036	49998	-1757
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	886662	834696	822680	773845	658211	711572	-175090
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	90975	94652	97117	93489	87188	100796	9821
Інформація та телекомунікації	85954	146575	233831	283767	295577	306475	220521
Фінансова та страхова діяльність	10694	9960	9839	10250	8946	9787	-907
Операції з нерухомим майном	91410	90166	95433	94008	78866	86362	-5048
Професійна, наукова та технічна діяльність	96233	120985	139797	142646	136950	159984	63751
Освіта	8399	11604	16684	17874	17401	25279	16880
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	17782	21795	35031	32075	30005	35923	18141

Отже, за аналізований період відбулося зменшення діючих суб'єктів малого бізнесу у промисловості, сільському, лісовому та рибному господарстві, будівництві, оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, фінансовій та страховій діяльності та операції з нерухомим майном. При цьому зазначимо, що протягом всього періоду спостерігаємо збільшення кількості суб'єктів малого бізнесу за

окремими видами економічної діяльності: складське господарство, транспорт, поштова та кур'єрська діяльність, інформація та телекомунікації, професійна, наукова та технічна діяльність, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Таблиця 2.3

Кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення у 2010 – 2023 роках, одиниць* [19]

Роки	Усього суб'єктів господарювання	У тому числі					
		підприємства			фізичні особи-підприємці		
		Усього	середній бізнес	малий бізнес	Усього	суб'єкти середнього бізнесу	суб'єкти малого бізнесу
2010	477	83	5	78	394	0	394
2011	372	82	5	77	290	0	290
2012	351	80	4	76	271	0	271
2013	378	86	4	82	292	0	292
2014	450	80	4	76	370	0	370
2015	462	81	4	77	381	0	381
2016	437	72	4	68	365	0	365
2017	425	80	4	76	345	0	345
2018	435	84	4	80	351	0	351
2019	462	91	5	86	371	0	371
2020	473	90	5	85	383	0	383
2021	473	90	5	85	383	0	383
2022	...	...	...	...	...	...	...
2023	...	...	...	...	...	...	...

* Крпки (...) – відомості відсутні.

Із даних таблиці 2.3 ми можемо зробити висновки, що малий бізнес у 2010 – 2023 роках займає лідируючі позиції як у структурі суб'єктів господарювання як у підприємствах, так і серед фізичних осіб-підприємців.

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання у 2010 – 2023 роках у підприємствах та фізичних осіб-підприємців з розподілом на середній і малий бізнес розглянемо у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Кількість зайнятих працівників у 2010 – 2023 роках, тис. осіб [19]

Роки	Усього зайнятих працівни- ків	У тому числі					
		підприємства			фізичні особи-підприємці		
		Усього	середній бізнес	малий бізнес	Усього	суб'єкти середньо- го бізнесу	суб'єкти малого бізнесу
2010	10772,7	7958,2	3393,3	2164,6	2814,5	20,5	2794,0
2011	10164,5	7793,1	3252,6	2091,5	2371,4	20,9	2350,5
2012	9957,6	7679,7	3144,2	2051,3	2277,9	44,0	2233,9
2013	9729,1	7406,5	3012,1	2010,7	2322,6	42,1	2280,5
2014	8796,7	6298,5	2696,5	1686,9	2498,2	69,9	2428,3
2015	8180,0	5889,7	2604,7	1576,4	2290,3	28,0	2262,3
2016	8108,3	5801,1	2622,8	1591,7	2307,2	27,1	2280,1
2017	8141,0	5812,9	2593,1	1658,9	2328,1	30,7	2297,4
2018	8532,5	5959,5	2744,2	1641,0	2573,0	40,3	2532,7
2019	9017,8	6407,5	3052,6	1746,6	2610,3	37,1	2573,2
2020	8931,9	6366,1	3088,4	1703,1	2565,8	34,8	2531,0
2021	8936,2	6391,7	2967,8	1775,2	2544,5	32,0	2512,5
2022	7502,4	5382,4	2582,8	1429,7	2120,0	27,3	2092,7
2023	7421,8	5052,3	2336,3	1391,9	2369,5	23,5	2346
Абсолютне відхилення (+, -)	-3350,9	-2905,9	-1057	-772,7	-445	3	-448

Отже, дослідивши кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання у 2010 – 2023 роках ми бачимо, що загальна їх кількість за аналізованих період зменшилась на 3350,9 тис осіб. У тому числі у підприємствах усього відбулося зменшення працівників на 2905,9 тис осіб, в тому числі у середньому бізнесі – на 1057 тис осіб, а у малому бізнесі – 772,7 тис осіб. Що стосується кількості зайнятих працівників у фізичних осіб-підприємців, то ми бачимо, що за період 2010 – 2023 років відбулося зменшення їх кількості усього на 445 тис осіб, в тому числі у суб'єктах середнього бізнесу на 3 тис осіб, а у суб'єктах малого бізнесу – на 448 тис осіб.

Кількість найманих працівників у 2010 – 2023 роках з розподілом на суб'єкти середнього і малого бізнесу розглянемо у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кількість найманих працівників у 2010 – 2023 роках, тис. осіб [19]

Роки	Усього найманих працівників	У тому числі					
		підприємства			фізичні особи-підприємці		
		Усього	середній бізнес	малий бізнес	Усього	суб'єкти середнього бізнесу	суб'єкти малого бізнесу
2010	8845,8	7836,4	3392,4	2043,7	1009,4	20,1	989,3
2011	8757,9	7712,4	3251,6	2011,8	1045,5	20,7	1024,8
2012	8620,3	7577,6	3141,9	1951,6	1042,7	43,6	999,1
2013	8279,4	7285,6	3010,1	1891,8	993,8	41,7	952,1
2014	7100,0	6193,0	2694,9	1583,0	907,0	69,2	837,8
2015	6437,6	5778,1	2603,2	1466,3	659,5	27,7	631,8
2016	6461,9	5713,9	2621,4	1505,9	748,0	26,8	721,2
2017	6575,9	5714,6	2591,3	1562,4	861,3	30,4	830,9
2018	6959,9	5870,6	2742,5	1553,8	1089,3	39,9	1049,4
2019	7291,1	6241,9	3050,3	1583,3	1049,2	36,7	1012,5
2020	7254,4	6288,4	3086,9	1626,9	966,0	34,5	931,5
2021	7248,8	6289,7	2966,5	1674,5	959,1	31,7	927,4
2022	5984,5	5335,1	2581,5	1383,7	649,4	27,1	622,3
2023	5734,5	4970,4	2335,3	1311,0	764,1	23,3	740,8
Абсолютне відхилення (+, -)	-3111,3	-2866	-1057,1	-732,7	-245,3	3,2	-248,5

Провівши аналіз кількості найманих працівників за аналізований період ми бачимо, що загальна їх кількість зменшилась на 3111,3 тис осіб, у тому числі у підприємствах відбулося скорочення працівників на 2866 тис осіб, в тому числі у середньому бізнесі – на 1057,1 тис осіб, а у малому бізнесі – 732,7 тис осіб. У фізичних осіб-підприємців кількість найманих працівників у 2010 – 2023 роках зменшилась на 245,3 тис осіб, в тому числі у суб'єктів середнього бізнесу відбулося зменшення на 3,2 тис осіб, а у суб'єктах малого бізнесу відбулося зменшення на 248,5 тис осіб.

Що стосується кількості зайнятих працівників то ми бачимо, що за період 2010 – 2023 років відбулося зменшення їх кількості усього на 445 тис осіб,

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2010 – 2023 роках у підприємствах та фізичних осіб-підприємців з розподілом на середній і малий бізнес розглянемо у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2010 – 2023 роках, млн. грн [39]

Роки	Усього суб'єктами господарювання	У тому числі					
		підприємства			фізичні особи-підприємці		
		Усього	середній бізнес	малий бізнес	Усього	суб'єкти середнього бізнесу	суб'єкти малого бізнесу
2010	3596646.4	3366228.2	1396364.3	568267.1	230418.2	19487.5	210930.7
2011	4202455.2	3991239.4	1607628.0	607782.4	211215.8	11221.2	199994.6
2012	4459818.8	4203169.6	1769430.2	672653.4	256649.2	13015.4	243633.8
2013	4334453.1	4050215.0	1662565.2	670258.5	284238.1	20778.9	263459.2
2014	4459702.2	4170659.9	1723151.5	705000.5	289042.3	12742.7	276299.6
2015	5556540.4	5159067.1	2168764.8	937112.8	397473.3	15612.0	381861.3
2016	6726739.8	6237535.2	2668695.7	1177385.2	489204.6	14607.8	474596.8
2017	8312271.9	7707935.2	3296417.9	1482000.7	604336.7	18538.2	585798.5
2018	9966804.5	9206049.5	3924059.6	1766150.4	760755.0	29957.8	730797.2
2019	10524112.8	9639730.6	4168439.4	1839875.9	884382.2	26044.7	858337.5
2020	11062297.1	10049870.8	4359362.1	2064120.7	1012426.3	25314.1	987112.2
2021	14989811.9	13616793.2	5900055.0	2576371.4	1373018.7	31795.7	1341223.0
2022	11119875.6	11033018.1	4906839.0	2101912.0	86857.5	31774.5	55083.0
2023	13574894.8	13456367.0	5990514.3	2668866.3	118527.8	42150.0	76377.8
Абсолютне відхилення (+, -)	9978248,4	10090138,8	4594150	2100599,2	-111890	22662,5	-134552,9

Проаналізувавши обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у суб'єктів господарювання у 2010 – 2023 роках можемо зробити висновки, що загальний обсяг за аналізованих період зріс на 9978248,4 млн грн,

У тому числі у підприємствах усього відбулося збільшення обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) 10090138,8 млн грн, в тому числі у середньому бізнесі – на 4594150 млн грн, а у малому бізнесі – 2100599,2 млн грн.

Щодо обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2010 – 2023 роках у фізичних осіб-підприємців, то ми бачимо, що тут відбулося зниження обсягу на 111890 млн. грн, при чому це зниження відбулося через зниження обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) у суб'єктах малого бізнесу – на 134552,9 млн грн, оскільки обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у суб'єктів середнього бізнесу за цей же період підвищився на 22662,5 мдн грн.

Надалі розглянемо структуру обсягу виробленої продукції суб'єктів бізнесу у період 2013-2023 років на рисунку 2.2.

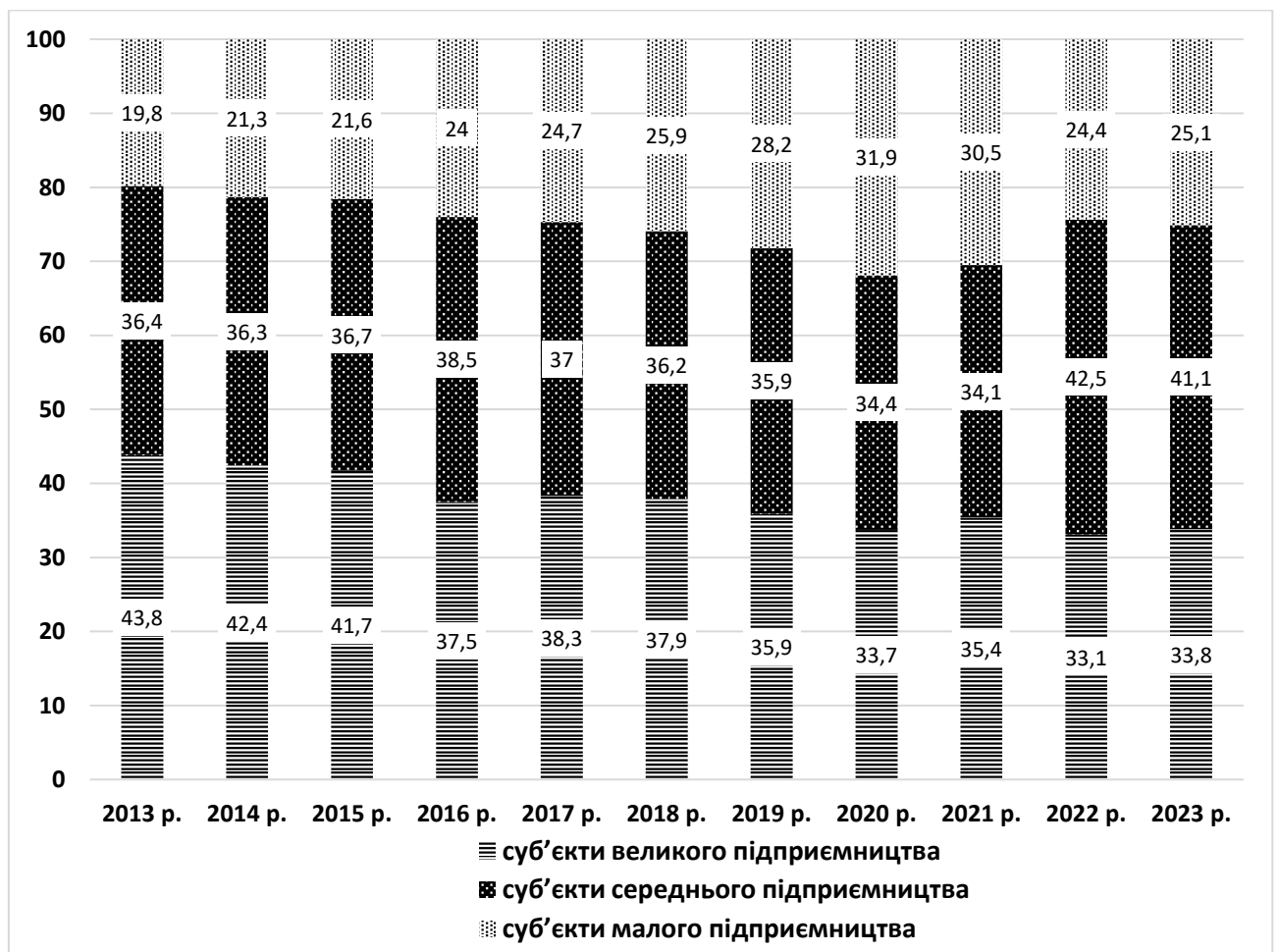

Рис. 2.2 Структура обсягу виробленої продукції суб'єктів бізнесу у період 2013-2023 років, %

Із даних рисунка ми можемо зробити висновок, що найбільша частка обсягу виробленої продукції була у суб'єктів великого підприємництва,

частка обсягу виробленої продукції середнього бізнесу була на другому місці, а малий бізнес виробляв найменше продукції.

При цьому варто зазначити, що обсяг виробленої продукції суб'єктів бізнесу протягом всього періоду дослідження постійно коливався.

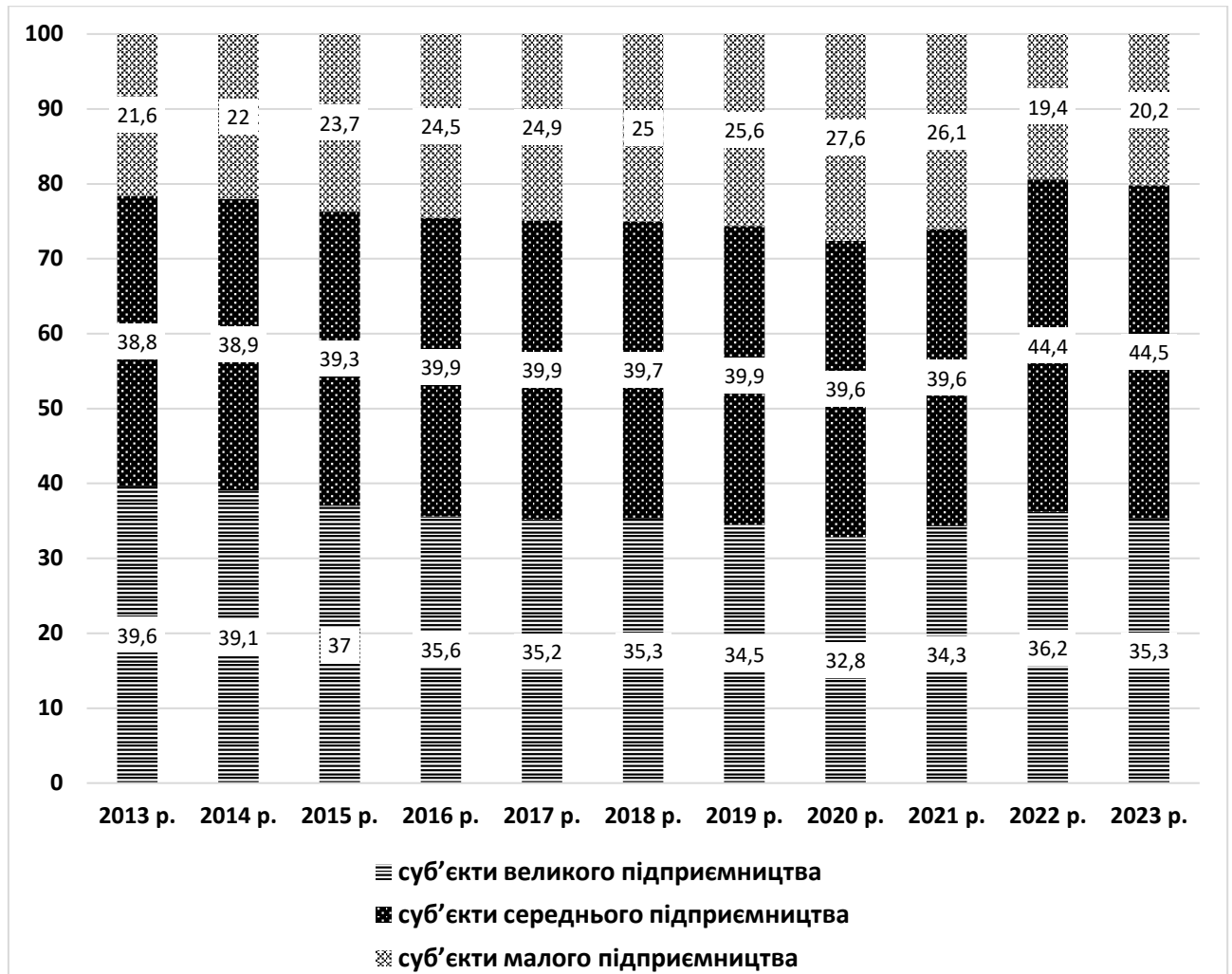

Рис. 2.3 Структура обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами бізнесу у період 2013-2023 років, %

Отже, дані рисунка свідчать, що обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами бізнесу у період 2013-2023 років був найбільший у суб'єктів середнього бізнесу.

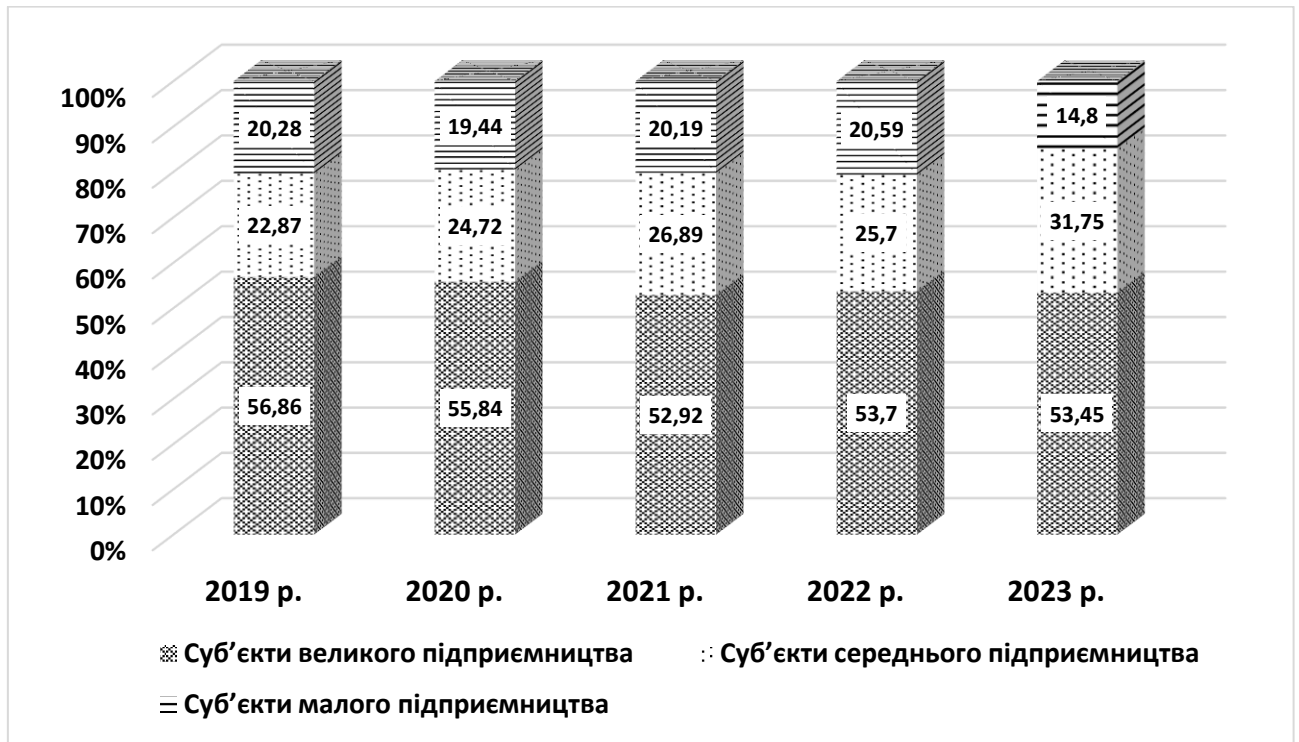

Рис. 2.4 Структура власного капіталу бізнесу у період 2019–2023 років, % [51]

Отже із представленої структури власного капіталу бізнесу у період 2019–2023 роках (Рис. 2.4) можемо зробити висновок, що частка власного капіталу середнього бізнесу є не достатньої, а її показники перебувають в межах 22,87% - 31,75%; при цьому частка власного капіталу малого бізнесу становить 14,8% - 20,59%, що є теж недостатньо.

Таблиця 2.7

Формування чистого прибутку (збитку) середнього бізнесу за 2011-2023 роки, тис грн* [39]

Роки	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Інші операційні доходи, тис. грн	Інші доходи, тис. грн	Разом чисті доходи, тис. грн	Операційні витрати, тис. грн	Інші витрати, тис. грн	Витрати усього, тис. грн	з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Чистий прибуток (збиток), тис. грн
2011	1706462437,3	274870819,1	301993658,0	2283326914,4	1909430591,2	342805625,9	2264082377,6	...	19244536,8
2012	1776481721,6	149763280,5	363592217,0	2289837219,1	1868088349,4	374006860,3	2255225233,1	...	34611986,0
2013	1717312671,9	108636015,6	236270387,3	2062219625,8	1791195657,9	262633347,0	2063787387,5	...	-1567761,7
2014	1806642974,5	190355849,9	174668822,6	2171672964,0	2045064519,0	325783483,7	2377896170,6	1518477493,8	-206223206,6
2015	2167688246,6	313658037,6	281198485,5	2762545456,7	2480589935,4	373116655,6	2865314664,9	1798355676,9	-102769208,2
2016	2677740767,3	215967415,6	156295046,4	3050004845,3	2771268807,3	245917889,6	3034943009,0	2255898406,5	15061836,3
2017	3265177326,0	188961738,6	139011869,2	3593151028,8	3306443351,1	195936989,5	3523046022,1	2782501802,2	70105006,7
2018	3870524359,3	257167982,1	188852725,8	4316545200,2	3960529990,9	208849794,0	4196885346,3	3326653081,8	119659853,9
2019	4177825414,7	359273184,6	236146712,8	4773245736,7	4275854172,1	220196107,0	4526295609,6	3600730276,0	246950127,1
2020	4325297325,8	297892961,6	228054780,4	4851259455,8	4465439879,4	300739465,2	4785307765,3	3676819358,2	65951690,5
2021	5607816186,3	348513369,7	264685335,5	6221016197,3	5678817358,2	221358631,2	5941610495,9	4791108380,3	279405701,4
2022	4703137612,0	334198699,7	164594754,9	5201996823,4	4950893160,1	278375737,9	5258355548,8	3991039118,5	-56358725,4
2023	5996199600,7	354988850,4	306009187,4	6657198142,5	6048276317,4	313189273,4	6419392748,0	5084211140,0	237805394,5
Абсолютне відхилення (+, -)	4289737163	80118031,3	4015529,4	4373871228	4138845726	-29616352,5	4155310370	-	218560857,7

* Крапки (...) – відомості відсутні.

Проаналізувавши формування чистого прибутку (збитку) середнього бізнесу за 2011-2023 роки (Табл. 2.7) ми бачимо, що чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) збільшився на 4289737163 тис. грн, інші операційні доходи зросли на 80118031,3 тис. грн, інші доходи зросли на 4015529,4 тис. грн, разом чисті доходи зросли на 4373871228 тис. грн, операційні витрати зросли на 4138845726 тис. грн, інші витрати зменшились на 29616352,5 тис. грн, витрати усього зросли на 4155310370 тис. грн, чистий прибуток (збиток) підвищився на 218560857,7 тис. грн.

Надалі проаналізуємо формування чистого прибутку (збитку) малого бізнесу за 2011-2023 роки (Табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Формування чистого прибутку (збитку) малого бізнесу за 2011-2023 роки, тис грн* [39]

Роки	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Інші операційні доходи, тис. грн	Інші доходи, тис. грн	Разом чисті доходи, тис. грн	Операційні витрати, тис. грн	Інші витрати, тис. грн	Витрати усього, тис. грн	з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Чистий прибуток (збиток), тис. грн
2011	637330290,7	56863553,1	48786285,5	742980880,6	678951786,2	69085602,8	753574444,9	...	-10593564,3
2012	658884343,6	35795303,4	46730923,7	741411294,6	678358386,7	72306171,3	756159605,5	...	-14748310,9
2013	668208767,5	35926752,3	38313016,5	742454930,4	693738154,2	73768285,6	771875844,6	...	-29420914,2
2014	695958264,0	51123514,1	54333642,0	801417778,5	840843373,6	135834443,4	980715297,3	558816734,4	-179297518,8
2015	986406041,6	108223494,7	71253620,6	1165896946,1	1120370409,0	157418704,6	1284091368,0	774414559,3	-118194421,9
2016	1221726890,3	84499410,2	73551622,6	1379784008,2	1262128413,2	141800922,0	1411990802,4	974952455,7	-32206794,2
2017	1505506327,4	78475119,0	63966172,6	1647952720,1	1518183847,3	140488589,5	1668924584,1	1208646303,7	-20971864,0
2018	1783498364,5	106760643,1	77216361,9	1967487227,4	1786674208,0	133930346,9	1935618590,7	1430961149,9	31868636,7
2019	1903125700,6	124168896,6	93853004,8	2121166320,3	1874649733,7	142669339,5	2031716941,9	1526279659,5	89449378,4
2020	2018444452,1	106565075,2	83124119,6	2208185254,9	2025166803,1	195253666,0	2233714661,0	1596737158,5	-25529406,1
2021	2270914595,4	112090781,3	95854498,6	2478871432,9	2140588356,8	159743741,4	2316849761,8	1771330894,1	162021671,1
2022	1981679139,1	109017059,3	74573962,6	2165280916,6	2016128361,3	229003236,7	2258395359,4	1544441232,3	-93114442,8
2023	2684497437,7	116979850,4	91993249,9	2893498936,7	2658180262,1	220008249,7	2905943685,5	2125302475,6	-12444748,8
Абсолютне відхилення (+, -)	2047167147	60116297,3	43206964,4	2150518056	1979228476	150922646,9	2152369241	-	-1851184,5

* Кратки (...) – відомості відсутні.

Проаналізувавши формування чистого прибутку (збитку) малого бізнесу за 2011-2023 роки (Табл. 2.8) ми бачимо, що чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) збільшився на 2047167147 тис. грн, інші операційні доходи зросли на 60116297,3 тис. грн, інші доходи зросли на 43206964,4 тис. грн, разом чисті доходи зросли на 2150518056 тис. грн, операційні витрати зросли на 1979228476 тис. грн, інші витрати зросли на 150922646,9 тис. грн, витрати усього зросли на 2152369241 тис. грн, чистий прибуток (збиток) зменшився на 1851184,5 тис. грн.

2.2 Тенденції розвитку малого і середнього бізнесу в Україні

Ефективне функціонування підприємницької діяльності у кожній країні є головною ознакою прогресивного її розвитку. Ведення бізнесу виконує роль головного чинника інноваційного розвитку країни, малий бізнес потребує підвищення рівня його економічної ефективності.

Рис. 2.5. Передумови сталого розвитку малого і середнього бізнесу [37]

Незважаючи на значні проблеми, спричинені повномасштабною війною, значна частина МСП в Україні зуміла відшукати можливості для адаптації своєї діяльності до воєнних умов і, таким чином, зберегти робочі місця. Деякі підприємства навіть змогли збільшити прибутки, реагуючи на зрослий попит на певні товари та послуги у зонах, наближених до активних бойових дій, та на деокупованих територіях. Прикладами є зростання попиту у сферах будівництва та логістики. Крім того, деякі МСП досягли успіху, зосередившись на експортній діяльності.

Малий та середній бізнес є надзвичайно чутливим до змін в економічному середовищі, він перший реагує на будь-які кризові явища. Це часто змушує його вирішувати складні завдання, які перешкоджають їхньому зростанню та успіху. Воєнна ситуація внесла корективи в усі аспекти функціонування бізнесу, охоплюючи фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну та організаційну сфери. Суб'єкти бізнесу відчують руйнівні наслідки війни і в умовах глибокої невизначеності вимушені реагувати на численні ризики й виклики з метою збереження, відновлення та розвитку свого виробничого потенціалу, а також захисту робочих місць.

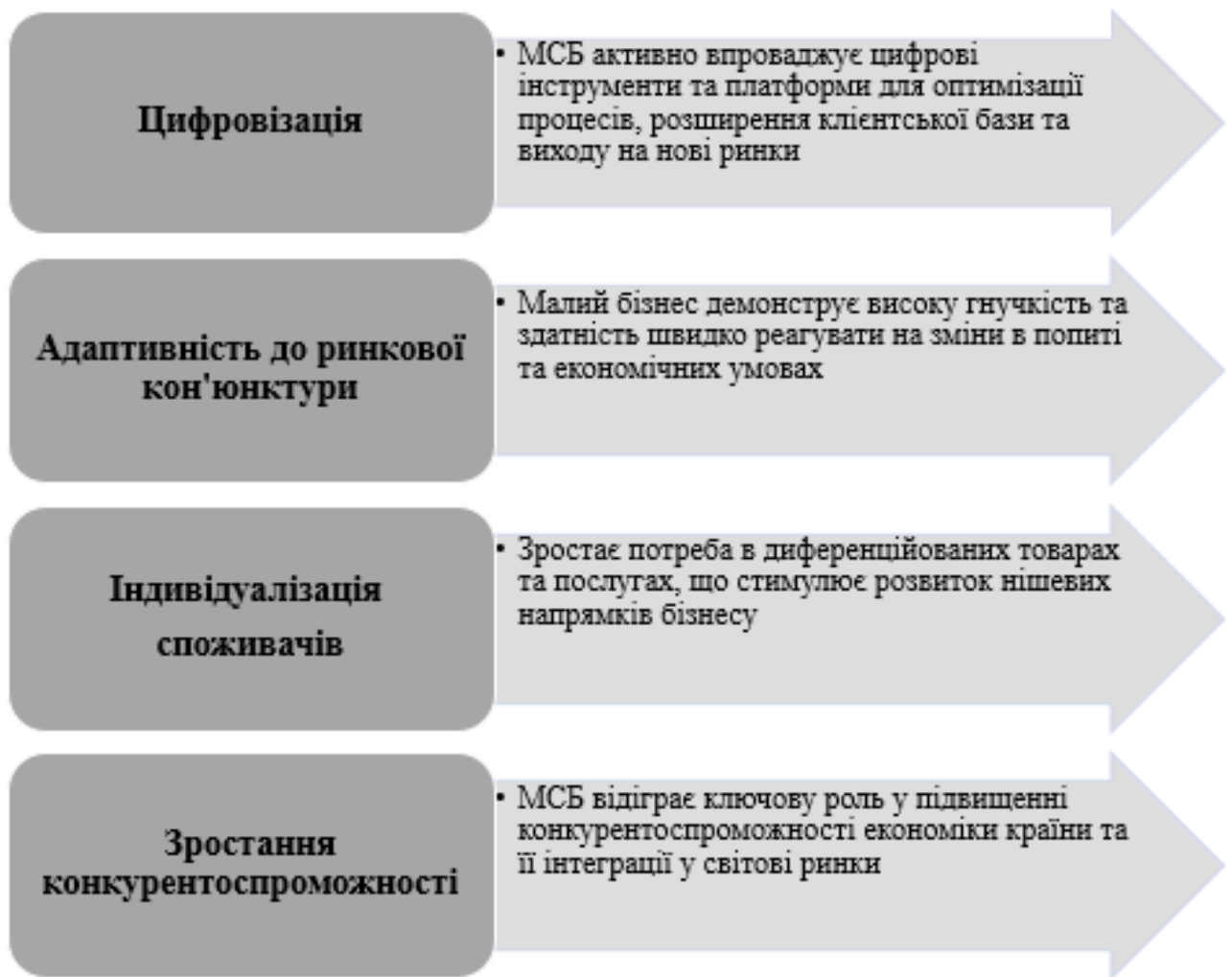

Рис. 2.6. Тенденції розвитку малого і середнього бізнесу в Україні

До ключових тенденцій у розвитку малого та середнього бізнесу належать пристосування до нестабільності ринку, цифровізація, індивідуалізація потреб споживачів та підвищення конкурентоспроможності.

Основними напрямками для покращення є:

- ✓ забезпечення доступності фінансування,
- ✓ розвиток інфраструктури підтримки,
- ✓ стимулювання інновацій,
- ✓ сприяння експорту,
- ✓ впровадження цифрових технологій для підвищення загальної ефективності.

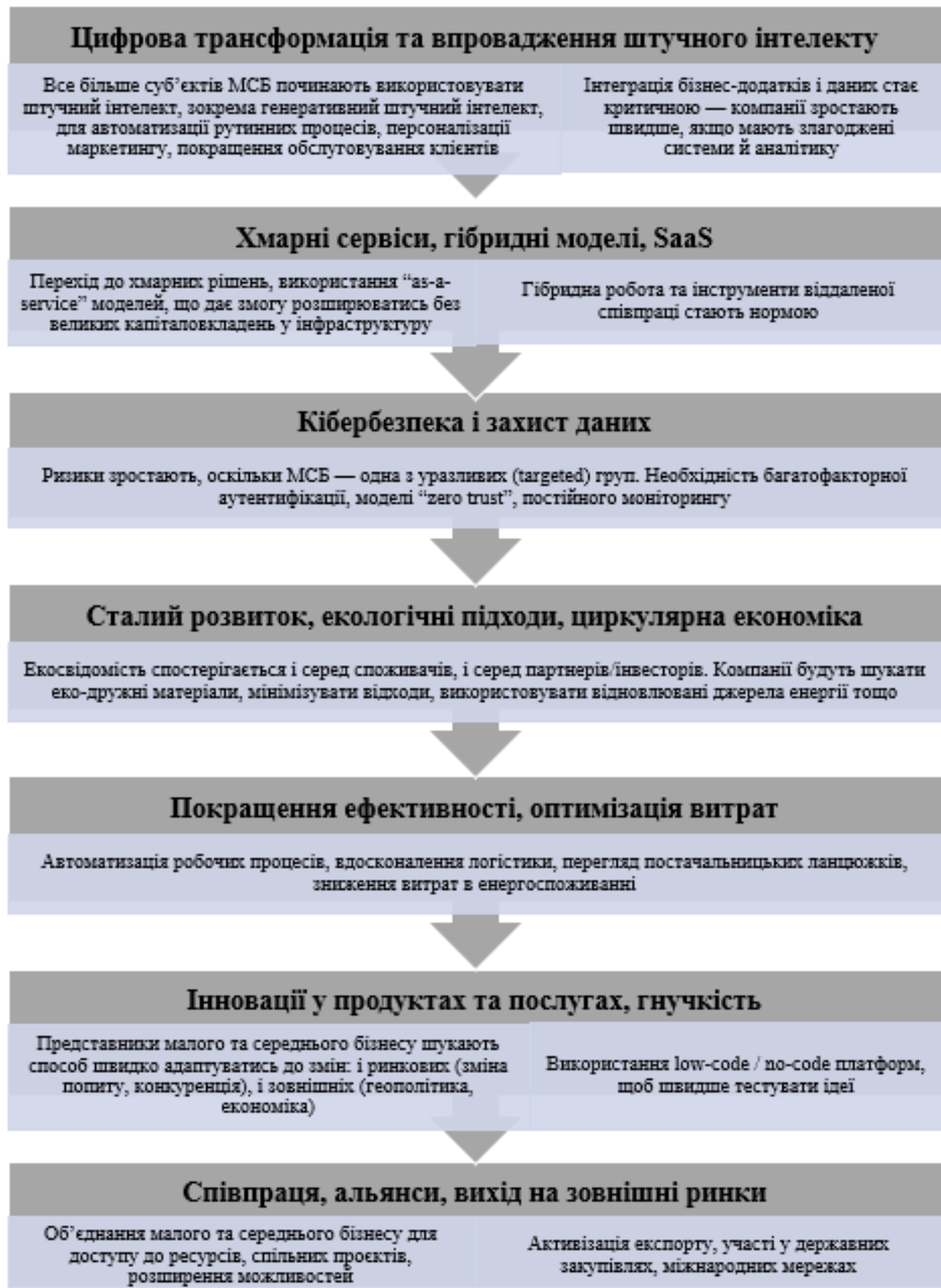

Рис. 2.7. Глобальні міжнародні тенденції розвитку малого і середнього бізнесу

Глобальні міжнародні тенденції розвитку малого і середнього бізнесу (Рис. 2.7) нам показують як можна розвивати та удосконалювати малий та середній бізнес в Україні. Це, насамперед, цифрова трансформація та впровадження штучного інтелекту; хмарні сервіси, гібридні моделі, SaaS; кібербезпека і захист даних; сталий розвиток, екологічні підходи, циркулярна економіка; покращення ефективності, оптимізація витрат; інновації у продуктах та послугах, гнучкість; співпраця, альянси, вихід на зовнішні ринки.

Адже чим краще та ефективніше буде розвиватися малий і середній бізнес в країні, тим більше буде наповнюватися бюджет, сплачуватися податки, покращуватися ситуація на ринку праці, створюватися нові робочі місця тощо.

РОЗДІЛ 3. НАПЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Правила відкриття власної справи в нашій країні та правила ведення бізнесу постійно зазнають змін та нововведень, вони переглядаються, оновлюються закони та підзаконні акти.

Сучасний підприємець не має змоги вести навіть середньострокове планування ведення свого бізнесу, оскільки не може передбачити всі зміни. Середовище ведення бізнесу є нестабільним і вкрай непрогнозованим, а тому іноземні інвестори з насторогою вкладають свої кошти у розвиток вітчизняного бізнесу.

Насамперед, для розвитку малого і середнього бізнесу існує потреба у державній підтримці самого бізнесу – це і відкритий доступ до інформації, і отримання безкоштовних консультацій, і допомога в оформленні документів тощо [48].

В нашій країні потрібно реалізовувати політику, що буде активізувати бізнес процеси, в кожного бізнесмена повинна бути можливість звернутися за допомогою або роз'ясненнями у спеціалізований інформаційний чи консультативний центр.

Чинна система адміністрування касових апаратів є однією із перешкод розвитку бізнесу, оскільки вона сприяє виникненню корупційних складових для фіскалів та перекладає на плечі бізнесменів ризики, які пов'язані з обслуговуванням і можливими збоями система адміністрування касових апаратів під час передачі звітності [36].

Оскільки саме малі підприємства являються основними платниками податків в державні бюджети, а постійні перевірки ведення бізнесу, поточні зміни в системі оподаткування також справляють негативний вплив на функціонування бізнесу [44].

Проблеми у вигляді недосконалої законодавчої бази, політичного підприємництва, високих податкових ставок та відсутності фінансової

підтримки з боку держави стимулюють розвиток нелегальної підприємницької діяльності. Україна входить до трійки країн з найвищим рівнем тіньової економіки, що негативно впливає на добробут населення і потребує негайного вирішення. Європейський Союз надає допомогу малому бізнесу через кредитні гарантії, компенсацію витрат на сплату відсотків за позиками та інвестиції в акціонерний капітал [32].

В Україні, на жаль, подібні програми підтримки та розвитку підприємництва здебільшого існують лише на папері, а підприємцям доводиться розраховувати переважно на власні сили. З одного боку, державний бюджет, як і вся система державних та комерційних банків, переживає скрутні часи. З іншого боку, обмежений доступ до фінансових ресурсів залишається гострою проблемою для українських підприємців, особливо з огляду на складну економічну ситуацію [31].

Незважаючи на бар'єри, що стоять на шляху започаткування власної справи, існують переваги (фактори), які спонукають людей займатися підприємницькою діяльністю.

У світі практично не існує сфери, яка могла б повноцінно функціонувати без продукції та послуг малого бізнесу. Він вирізняється мобільністю, швидко реагує на потреби та зміни ринку, має високу ефективність капіталовкладень і прибутковість. Тому життєво важливо створити в країні оптимальні умови для започаткування власної справи, щоб кожен ініціативний громадянин міг реалізувати свої комерційні цілі. Це, безумовно, принесе користь суспільству, сприяючи зниженню безробіття, створенню нових робочих місць, зменшенню соціальної напруги та підвищенню добробуту населення [13].

Фахівці рекомендують обирати ту сферу, в якій особа найбільш компетентна або має особистий інтерес (улюблена справа), оскільки це може стати поштовхом до відкриття власної фірми. Перш за все, необхідно проаналізувати актуальність нової бізнес-ідеї у конкретному регіоні. Це передбачає комплексне дослідження ринку для з'ясування, чи зможе мале підприємство задовольнити потреби споживачів і успішно конкурувати.

Важливим етапом також є визначення чітких цілей, що допоможе сформувати комплексну стратегію та конкурентні переваги. Загалом, необхідно розробити бізнес-план, який міститиме загальну інформацію про товар (послугу) та детальні економічні обґрунтування [7].

Не кожен вид бізнесу вимагає значних капіталовкладень, особливо це стосується мікропідприємств без найманих працівників, де відсутні витрати на оплату праці чи оренду офісу. Розробивши креативний бізнес-план, можна подати заявку на участь у конкурсі та отримати грант від місцевої влади, громадських організацій чи держави. Відвідування профільних тренінгів, семінарів, лекцій або курсів підвищення кваліфікації також дає можливість знайти та зацікавити інвестора, готового підтримати ідею. Потрібно визначити пріоритетні напрями відкриття малого бізнесу на сучасному етапі ринкових перетворень (Рис. 3.1).

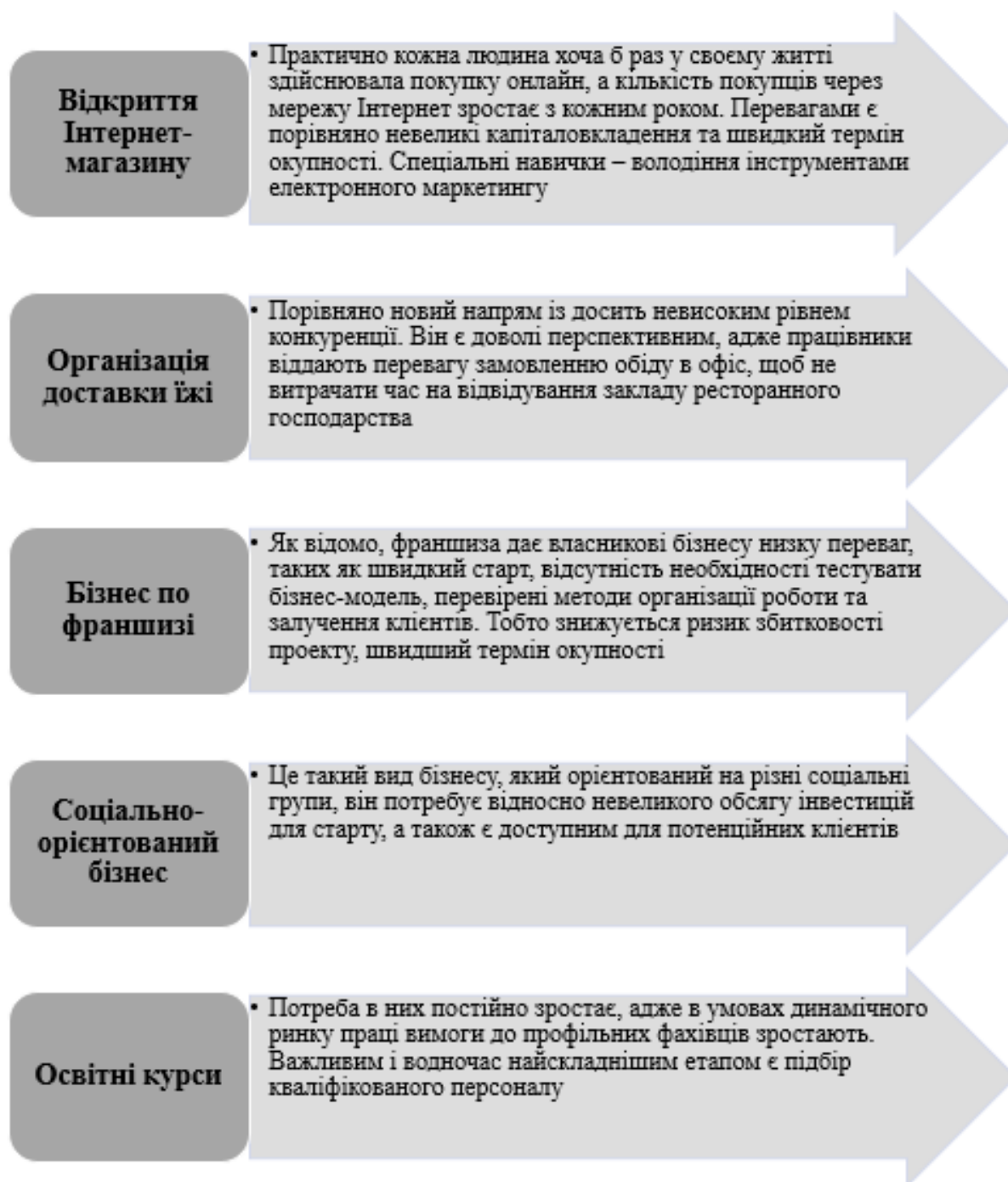

Рис. 3.1. Пріоритетні напрями відкриття та розвитку малого бізнесу

Світова практика підтверджує, що одним із найбільш ефективних методів розвитку та підтримки підприємництва є бізнес-інкубація. Це передбачає надання допомоги суб'єкту господарювання на етапі започаткування власної справи з метою спрощення, прискорення та полегшення його виходу на ринок і досягнення бажаного підприємницького результату. Підтримка в рамках інкубації значною мірою сприяє набуттю

початківцями необхідного професійного досвіду в обраній сфері, а також допомагає подолати ринкові та адміністративні перешкоди як на етапі створення, так і на початковій стадії розвитку бізнес-структури. Статистичні дані свідчать, що у той час як самотійно виживають лише близько третини новостворених фірм, серед тих, хто скористався послугами бізнес-інкубаторів, успішними стають понад 85% учасників [24].

Наше бачення ролі бізнес-інкубаторів полягає у визнанні їхньої беззаперечної необхідності для України, оскільки ці структури надають допомогу новим бізнес-одиницям у процесі їхнього становлення. Оскільки «новачки» у бізнесі є недосвідченими учасниками, інкубація є для них чудовою нагодою перетворитися на успішного та прибуткового суб'єкта підприємницької діяльності. Сьогодні також значної популярності набувають студентські бізнес-інкубатори, які функціонують на базі вищих навчальних закладів і сприяють формуванню підприємницької культури та активності серед молоді [21].

Проаналізувавши основні тенденції розвитку малого бізнесу, можна визначити такі найбільш пріоритетні напрями стимулювання та активізації підприємницького потенціалу в Україні:

- гарантування стабільності податкової системи;
- запровадження законодавчої матеріальної та кримінальної відповідальності для контролюючих органів, які перевищують свої повноваження під час проведення перевірок малого бізнесу;
- стимулювання залучення інвестицій та інноваційної діяльності у цей сектор економіки;
- скорочення надмірних штрафів та застосовуваних санкцій;
- стимулювання експортної діяльності;
- розширення можливостей для безмитного постачання вітчизняних товарів за кордон, зокрема до країн ЄС;
- розвиток комплексної державної підтримки підприємництва та створення потужної законодавчої бази;

- підвищення соціальної захищеності бізнесу;
- впровадження нових механізмів кредитування та фінансування малого бізнесу тощо.

Рис. 3.2. Напрями вирішення проблем малого та середнього бізнесу в Україні

Напрями вдосконалення розвитку МСБ включають:

- ✓ покращення доступу до фінансових ресурсів через програми доступного кредитування та страхування воєнних ризиків;

- ✓ спрощення виходу на ринки шляхом розширення участі МСБ у громадських закупівлях та підтримки експорту;
- ✓ розбудову інфраструктури розвитку через дерегуляцію, впровадження цифрових інструментів та підвищення якості державних послуг (зокрема, через функціонал платформи «Пульс») [8].

У період повномасштабної агресії державна політика була зосереджена на активній підтримці МСБ за допомогою інструментів податкових преференцій, субсидованого кредитування та грантових проєктів. Доцільність подальших кроків для забезпечення сприятливих умов відновлення та розвитку малого та середнього бізнесу підтверджується його стійкістю і здатністю навіть у надскладних обставинах виконувати важливі соціально-економічні функції. Сьогодні подальший розвиток бізнесу значною мірою залежить від ефективності рішень органів державної влади. Завдання держави полягає у швидкому реагуванні на мінливе середовище, обранні коректних інструментів і методів контролю та наданні підтримки для подолання викликів і перешкод у сфері функціонування середнього та малого бізнесу. Це забезпечить його успішну роботу, сприятиме стійкості національної економіки під час війни та формуванню міцної основи для побудови економічно сильної України у майбутньому [32].

Рис. 3.3 Ключові завдання держави для успішного розвитку малого і середнього бізнесу в Україні

Для того, щоб запобігти тискові діючих правоохоронних органів на малий та середній бізнес та звести до мінімуму можливість корупційної складової в регуляторній сфері, що може привести до значних фінансових втрат та зниження потенційних надходжень до державного бюджету країни можливо шляхом реформування Державної митної служби України, при цьому можливо залучати міжнародних експертів, а також та консультантів з досвідом реформування типових митних служб для надання консультацій, допомоги, рекомендацій в процесі реформування бізнесу. Для цього потрібно ефективно провести роботу у напрямку роботи Бюро економічної безпеки з дотриманням стандартів Євросоюзу, покращення показників результативності його роботи.

Наступним шляхом в цьому напрямку є подолання проблем функціонування малого та середнього бізнесу, а саме:

- ✓ затвердження кінцевої дати терміну блокування податкових накладних, підвищення порогу реєстрації платником ПДВ;
- ✓ дотримання спрощеної системи оподаткування при зниженні зловживань нею; постійне забезпечення повноцінного автоматичного обміну податковою та митною інформацією з різними країнами, якими співпрацює малий та середній бізнес;
- ✓ функціонування дієвого механізму автоматизованої перевірки на співпадіння документів щодо митної вартості товарів.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження нам дає змогу зробити висновки, що, малий та середній бізнес в економіці країни відіграє важливу роль у підвищенні рівня конкурентоспроможності національної економіки. Саме малий та середній бізнес займає основне місце в системі господарських відносин у всіх розвинених країнах світу.

Саме малий та середній бізнес сприяє структурній перебудові економіки країни, насиченню ринку товарами та різноманітними послугами, формуванню середнього класу. Від ефективного та стабільного функціонування малого бізнесу залежить економічний та соціальний розвиток країни, а тому пріоритетним завданням уряду має бути підтримка та створення оптимальних умов для розвитку малого та середнього бізнесу.

Кількість діючих суб'єктів середнього і малого бізнесу за аналізований період знизилася на 270735 одиниць. Найбільшими темпами відбулося зменшення діючих суб'єктів бізнесу у 2022 році, але зазначимо, що основною причиною тут було повномасштабне вторгнення. І вже починаючи з 2023 року ми бачимо, що малий та середній бізнес швидко адаптувався до умов воєнного стану та почав нарощувати обсяги.

Зменшення кількості суб'єктів малого і середнього бізнесу спричинили такі макроекономічні фактори як низька купівельна спроможність вітчизняного споживача, недосконала законодавча база, політична криза в країні, інфляція, відсутність повномасштабної державної підтримки, корупція, високі ставки податків, бюрократизація, регулярний тиск контролюючих органів, недоступність реальних кредитних програм, конкуренція тощо. У нашій країні бізнес-середовище є нестійким, а тому потрібно вміти швидко адаптуватися до змін середовища та вміти приймати обдумані та швидкі рішення.

за аналізований період відбулося зменшення діючих суб'єктів малого бізнесу у промисловості, сільському, лісовому та рибному господарстві,

будівництві, оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, фінансовій та страховій діяльності та операції з нерухомим майном. При цьому зазначимо, що протягом всього періоду спостерігаємо збільшення кількості суб'єктів малого бізнесу за окремими видами економічної діяльності: складське господарство, транспорт, поштова та кур'єрська діяльність, інформація та телекомунікації, професійна, наукова та технічна діяльність, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Ефективне функціонування підприємницької діяльності у кожній країні є головною ознакою прогресивного її розвитку. Ведення бізнесу виконує роль головного чинника інноваційного розвитку країни, малий бізнес потребує підвищення рівня його економічної ефективності.

Глобальні міжнародні тенденції розвитку малого і середнього бізнесу нам показують як можна розвивати та удосконалювати малий та середній бізнес в Україні. Це, насамперед, цифрова трансформація та впровадження штучного інтелекту; хмарні сервіси, гібридні моделі, SaaS; кібербезпека і захист даних; сталий розвиток, екологічні підходи, циркулярна економіка; покращення ефективності, оптимізація витрат; інновації у продуктах та послугах, гнучкість; співпраця, альянси, вихід на зовнішні ринки. Адже чим краще та ефективніше буде розвиватися малий і середній бізнес в країні, тим більше буде наповнюватися бюджет, сплачуватися податки, покращуватися ситуація на ринку праці, створюватися нові робочі місця тощо.

Правила відкриття власної справи в нашій країні та правила ведення бізнесу постійно зазнають змін та нововведень, вони переглядаються, оновлюються закони та підзаконні акти. Сучасний підприємець не має змоги вести навіть середньострокове планування ведення свого бізнесу, оскільки не може передбачити всі зміни. Середовище ведення бізнесу є нестабільним і вкрай непрогнозованим, а тому іноземні інвестори з насторогою вкладають свої кошти у розвиток вітчизняного бізнесу.

Насамперед, для розвитку малого і середнього бізнесу існує потреба у державній підтримці самого бізнесу – це і відкритий доступ до інформації, і

отримання безкоштовних консультацій, і допомога в оформленні документів тощо.

В нашій країні потрібно реалізовувати політику, що буде активізувати бізнес процеси, в кожного бізнесмена повинна бути можливість звернутися за допомогою або роз'ясненнями у спеціалізований інформаційний чи консультативний центр. Оскільки саме малі підприємства являються основними платниками податків в державні бюджети, а постійні перевірки ведення бізнесу, поточні зміни в системі оподаткування також справляють негативний вплив на функціонування бізнесу.

Для того, щоб запобігти тискові діючих правоохоронних органів на малий та середній бізнес та звести до мінімуму можливість корупційної складової в регуляторній сфері, що може привести до значних фінансових втрат та зниження потенційних надходжень до державного бюджету країни можливо шляхом реформування Державної митної служби України, при цьому можливо залучати міжнародних експертів, а також та консультантів з досвідом реформування типових митних служб для надання консультацій, допомоги, рекомендацій в процесі реформування бізнесу. Для цього потрібно ефективно провести роботу у напрямку роботи Бюро економічної безпеки з дотриманням стандартів Євросоюзу, покращення показників результативності його роботи.

Наступним шляхом в цьому напрямку є подолання проблем функціонування малого та середнього бізнесу, а саме: затвердження кінцевої дати терміну блокування податкових накладних, підвищення порогу реєстрації платником ПДВ; дотримання спрощеної системи оподаткування при зниженні зловживань нею; постійне забезпечення повноцінного автоматичного обміну податковою та митною інформацією з різними країнами, якими співпрацює малий та середній бізнес; функціонування дієвого механізму автоматизованої перевірки на співпадіння документів щодо митної вартості товарів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barney J. B. (1996). The resource-based theory of the firm. *Organization Science*. № 7 (5). P. 469–469.
2. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. Vol. 3. No. 4. P. 305–360.
3. Kistruck, G. M., Webb, J. W., Sutter, Ch, J., & Ireland, R. D., (2011). Waco, TX., USA: Microfranchising in Baseof-the-Pyramid Markets: Institutional, Challenges and Adaptations to the Franchise Model. 29 p. Baylor University.
4. Moore J. F. (1993). Predators and prey: a new ecology of competition. *Harvard Business Review* 71(3): 75–86. 6. Moore J. F. (2006) Business ecosystems and the view from the firm. *Antitrust Bulletin*. March (25).
5. Poliatykina L. Rationale and trends of development of small business enterprises in Ukraine. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. Vol. 39 № 36. P. 31–39.
6. Sashi, C. M., Karuppur, D. P., 2002. Franchising in global markets, towards a conceptual framework. *Int. Bus. Rev.* 19 (4/5), 499–524.
7. Бавико О.Є., Бавико О.О., Козаков І.О. Організаційна оптимізація антикризового управління бізнес-процесами підприємства в умовах пандемії COVID-19. *Ефективна економіка*, 2020. № 12. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8477>.
8. Білорус О. Г. Фінансові та грошово-кредитні чинники інвестиційно-інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу. *Банківська справа*. 2014. № 1. С. 14–18.
9. Варналій З.С. Застосування податкового стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності в умовах впровадження норм Податкового кодексу України. *Малий і середній бізнес*. – 2022. – № 4. – С. 32-37.

10. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – 4-те вид. – К.: Тво «Знання», КОО, 2018. – 302с.
11. Варналій З.С. Тенденції становлення малого підприємництва в Україні. Ринкові перетворення, 2003. № 7, С. 58-64.
12. Васильців Т.Г. Удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Стратегічні пріоритети, 2009. №1. С. 145-149.
13. Власенко І. В. Функціонування малих підприємств в економіці України: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01. Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2006. – 20 с.
14. Волощук Н. Ю. Теоретичні підходи до дослідження сутності категорії малого підприємництва. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка. 2015. Вип. 2(2). С. 13–17.
15. Геєць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. Економіка України, 2014. № 12 (637). С. 4-19.
16. Гнатовський О. П. Ефективність запровадження та розвитку малого підприємництва в Україні. Фінансист. 2016. № 5. С. 17–19.
17. Господарський Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.
18. Господарський кодекс України. ВВР, 2003, № 18, С. 144.
19. Державна служба статистики. Офіційний веб-сайт. Режим доступу : URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2024)
20. Дернова І.А., Боровик Т.М. Проблеми малого та середнього бізнесу в умовах пандемії COVID19: європейський вимір. Підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку, 2022. №1 (7). С. 57-70.
21. Дмитренко Н. В. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки. Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі. 2007. № 1. С. 204–208.

22. Довгальова О.В., Балабенко О.В. Управління малим бізнесом : підручник, Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. – Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2021. – 298с.
23. Жаліло Я. Євроасоціація і нові можливості розвитку малого бізнесу в Україні. Дзеркало тижня. – 2015. – 21 лист. – С. 7.
24. Заїкіна О. О. Проблеми розвитку малого бізнесу на сучасному етапі трансформації економіки України. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні : зб. матер. конф. Київ : Вид-во УПСК. 2016. С. 47–51.
25. Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».
26. Ісакова Н.Б. Дослідження підприємництва в західних країнах – новий напрям в економічній науці. Наука та наукознавство. Міжнародний науковий журнал. – 2018. - №2 (60). – С. 49-62.
27. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014-2020). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
28. Кондратюк Т. Державна політика підтримки малого бізнесу. – Київ : Академія, 2023. – 112с.
29. Красота О. В., Кір'єв І. С. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макроекономічної стабільності. Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8671>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.98
30. Кушнір О.К. Малий бізнес в Україні: проблеми розвитку. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2015. – Вип. 10. – С. 178–183.
31. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Економічна правда. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937>.

32. Лібанова Е. М. Щодо повоєнного відродження України. Вісник НАН України. 2023. № 2. С. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055>
33. Лозовський О.М., Яремко А.О. Основні тенденції розвитку малого бізнесу в Україні. Економіка та управління підприємствами. Вип. №13. 2017. С. 578 – 582. Режим доступу : https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/96.pdf
34. Михайлов М.Г., Полятикін Л.І., Славкова О.П. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу. Київ : Центр уч. л., 2008. 320 с.
35. Місце та роль МСБ в українському бізнес-кліматі, 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/mesto-i-rol-msb-v-ukrainskom-biznes-klimat-50014125.html>.
36. Нове в класифікації суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] – Журнал «Дебет-Кредит». Режим доступу: <http://online.dtki.ua/Book/f5bfbae6-6457-4108-adf2-770694acb0e2/navPoint-3>.
37. Орлова В.О. Розвиток малого бізнесу: сучасні реалії та нові напрями державної політики. Економічний часопис-XXI. – 2023. – № 5–6(1). – С. 18–22.
38. Паламарчук О.М. Особливості функціонування бізнес-інкубаторів в Україні. Економічний вісник університету. – 2024. – Вип. 22(1). – С. 99–104.
39. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва (2010-2023). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
40. Половен О.В., Петренко К.Г. Особливості управління малим підприємством. Актуальні проблеми економіки. – 2019. – № 6. – С. 131–135.

41. Полятикiна Л. І. Дiагностика сучасного стану та прiоритетнi напрями розвитку малого бiзнесу. Науковий вiсник Ужгородського нацiонального унiверситету. Вип. 29. 2020. С. 134 – 137. Режим доступу : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/29_2020ua/28.pdf
42. Полятикiна Л.І. Методологiчне та облiково-аналiтичне забезпечення сталого розвитку пiдприємств малого бiзнесу : монографiя. Суми : ПП Винниченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2016. 380 с.
43. Полятикiна Л.І., Кадацька А.М. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні. Інновацiйна екoномiка: Науково-виробничий журнал. 2016. № 2. С. 45–48.
44. Про бухгалтерський облiк та фiнансову звiтнiсть в Україні : Закон України вiд 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 12.11.2024).
45. Проект Плану вiдновлення України. Матерiали робочої групи Вiдновлення та розвиток екoномiки». 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>
46. Промисловий сектор України: Аналiз i останнi тенденцiї. Технiчна записка [TN/02/2014] [Електронний ресурс] – Інститут екoномiчних дослiджень та полiтичних консультацiй. Нiмецька консультативна група. Режим доступу: http://www.beratergruppeukraine.de/download/TN/TN_02_2014_ukr.pdf?PHPSESSID=89247f7844605f64bbc9327b8b45548a.
47. Пукало О. Теоретичнi проблеми та перспективи розвитку малого бiзнесу в Україні. Вiсник Тернопiльського нацiонального екoномiчного унiверситету. 2017. № 4. С. 31–37.
48. Ситник Н.С., Козак С.І. Роль малого та середнього бiзнесу на сучасному етапi розвитку екoномiки України. Причорноморськi екoномiчнi студiї, 2018. Вип. 26. Ч. 1. С. 83-87.

49. Солованюк С.М. Розвиток малого бізнесу України в сучасних умовах. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 130–133.
50. Стадник В. О., Петрицька О. С. Складові і чинники формування потенціалу розвитку малого підприємництва. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 12. С. 124–128.
51. Статистичний збірник «Україна у цифрах – 2023»: [Електронний ресурс]. Державна служба статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
52. Стричак Г.В., Франків О.Д.. Державна підтримка підприємств малого та середнього бізнесу. Науковий вісник БДФА. Економічні науки: зб. наук. праць / гол. ред. В.В. Прядко; Міністерство Фінансів України, БДФА. – Чернівці, 2018. – Вип. 2. – С. 471- 478.
53. Табінський В.А., Сімон А.П., Стасюк А.В. Деякі аспекти розвитку малого підприємництва в Україні. Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 36–39.
54. Федько І.В. Внесок малого і середнього бізнесу в ключові компоненти соціально-економічного розвитку України. Економіка та суспільство. Випуск # 67 / 2024. Електронний журнал. Режим доступу : <file:///C:/Users/user/Downloads/4828-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-4744-1-10-20241121.pdf>
55. Фролова Л.В., Бавико О.Є. Тенденції розвитку мережевих бізнес-структур. Ефективна економіка, 2020. № 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/? op=1&z=8489>.
56. Фролова Л.В., Котов Б.В. Тенденції розвитку підприємницьких структур в Україні. Economic journal Odessa polytechnic university. №4(22), 2022. С. 52 – 61. Режим доступу : <https://economics.net.ua/ejopu/2022/No4/52.pdf>

57. Черничко Т. В. Місце та значення малого бізнесу в розвитку національної економіки. Науковий вісник НЛТУ України. 2020. Вип. 20. С. 58-66.
58. Шоля Р.І. Динаміка та структура розвитку підприємництва України. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 166-171.